

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

TOMAS BARANAUSKAS, GINTAUTAS ZABIELA

MINDAUGO DVARAS LATAVA

Įvadas

Daugelis ankstyvosios Lietuvos valstybės istorijos vietų yra ir bus neaiški pirmiausia dėl rašytinių šaltinių stokos. Tokius neaiškumus nuo pat istorijos mokslo susiformavimo laikų bandoma aiškinti įvairiais spėjiojimais, hipotezėmis, kartais ir labai tolimomis nuo tikrovės. Bene labiausiai miglotas yra pirmojo žinomo Lietuvos valdovo Mindaugo valdymo laikotarpis. Tas pat yra su bet kurios kitos šalies istorijos pradžia. Svarbios tampa bet kokios smulkmenos, net ir atsitiktinai pakliuvusios į istorijos analus bei išlikusios amžiams. Vienai šių smulkmenų (bent jau tokia ji atrodė istorikams iki šiol) ir skirtas šis straipsnis.

Eduardo Volterio hipotezė

XX a. pradžioje Lietuvos istoriografijoje kilo susidomėjimo Mindaugo laikų Lietuvos sostine banga. Ją nulėmė dar 1892 m. pasirodžiusi Juliuszo Latkowskio monografija apie Mindaugą, kurioje tokia sostine buvo paskelbta Mindaugo pilis Voruta, autoriaus sutapatinta su Varnėnais¹. Ši Vorutos lokalizacija mažai ką įtikino, tačiau sostinės idėja užvaldė daugelio istorikų protus. Jos paieškų įkarštyje tyrinėtojų dėmesį patraukė faktas, kad du Mindaugo aktai buvo išduoti jo dvare Letovijoje (Lettowia).

---

¹ J. L a t k o w s k i, *Mendog król Litewski*, Kraków, 1892, p. 38–39, 45, 54.

Pirmasis šią problemą iškėlė Wojciechas Kętrzyńskis. Jo manymu, anksčiau Mindaugo dvaro pavadinimas nepatraukė tyrinėtojų dėmesio, nes „visi, matyt, vertė jį Lietuva, tarsi *Datum* skambėtų: Duota Lietuvoje, mūsų rezidencijoje!“ Tačiau „1260 m. akto žodis *Lettowiae* rodo, kad tai konkrečios vietovės vardas, o ne krašto ar valstybės pavadinimas“² *Lettowia* greičiausiai esanti iškraipyta vietovardžio *Lecowia* forma, kuri tapatintina su Lekavu (lenk. *Laków*) Raseinių apskrityje, ir su *Lokowe* žeme, kurios pusę 1254 m. Mindaugas užrašė Lietuvos vyskupui Kristijonui. Tiesa, W. Kętrzyńskis padarė išlygą, kad jei *Lettowia* būtų susijusi su Lietuvos vardu, ji galėtų atitikti netoliese prie Dubysos esantį Litvinų kaimą³. Kartu autorius sprendė ir Vorutos problemą, „atrasdamas“ ją čia pat esančiuose Ūturiuose. Nors netrukus Letovijos tapatinimui su Lekavu pritarė ir Ludwikas Krzywickis⁴, šiai hipotezei nebuvo lemta įsitvirtinti – ją paneigė Eduardas Volteris, pasiūlęs labiau argumentuotą alternatyvą.

Priimdamas W. Kętrzyńskio išvadą dėl Mindaugo dvaro Letovijos egzistavimo, E. Volteris atkreipė dėmesį į tai, kad toks vietovardis yra minimas ir kituose šaltiniuose, gerai žinomuose Sėlos ribų tyrinėtojams. 1259 (=1261) m. Mindaugo Sėlos dovanojimo akte, aprašant Sėlos ribas, minimas Letovijos (*Lettowiae*) upelis, o XIV a. pabaigos Sėlos ribų aprašyme nurodomas *Lettow* piliakalnis. Kaip ir Mindaugo dvaro pavadinime, taip ir šiuose vietovardžiuose ankstesni tyrinėtojai įžvelgė tik Lietuvos vardą. E. Volteris įrodė, kad versti juos „Lietuvos upė“ ir „Lietuvos piliakalnis“, yra nesusipratimas. Sienos aprašymas rodo, kad šios vietovės buvo krašte, kur ir dabar yra Latavos upelis, Latavėnų palivarkas, malūnas, kaimas ir užsienis. Latavėnų dvaras ir laukas žinomas nuo 1596–1607 m. (tuomet dar buvo ir kiti Latavėnai prie Pyvesos). Iš šių faktų E. Volteriui nesunku buvo padaryti išvadą, kad „lietuvų Latava <...> galėjo atitikti lotynišką-vokišką transkripciją *Lettow*, *Lettowie*...“⁵

Sėkmingai lokalizavęs šiuos du vietovardžius, E. Volteris jau galėjo su jais susieti ir Mindaugo dvarą Letoviją. Kaip ir W. Kętrzyńskis, jis buvo įsitikinęs, kad šalia Letovijos turi būti Voruta, tačiau apie ją jokių konkrečių duomenų tuomet dar neturėjo. Savo samprotavimus E. Volteris baigė atsargia išlyga: „...ar patvirtins archeologiniai tyrinėjimai ir kasinėjimai vietoje mūsų spėjimą Letovija – Latava, parodys ateitis, nes iki šiol nebuvo sistemingai tyrinėtas visas Lietuvos miestelių ir įtvirtinimų tinklas“⁶.

---

² W. Kętrzyński, Najdawniejsza stolica litewska, *Kwartalnik Historyczny*, Lwów, 1907, r. 21, zesz. 4, p. 607.

³ Ten pat, p. 607–609.

⁴ L. Krzywicki, O poszukiwaniu grodu Mendoga, *Przegląd Historyczny*, 1909, t. 8, p. 20–48.

⁵ Э. А. Вольтер, *Город Менговга, или где искать Летовию XIII века?*, Спб., 1910, с. 2–3.

⁶ Ten pat, p. 8.

Po E. Volterio tyrinėjimų nebegalėjo kilti didesnių abejonių, kur ieškoti Letovijos dvaro, jeigu toks iš tiesų buvo. Tačiau jo buvimu W. Kętrzyńskio ir E. Volterio argumentai daugelio istorikų neįtikino. Pavyzdžiui, Henrykas Paszkiewiczus, neįžvelgdamas esminio skirtumo tarp W. Kętrzyńskio ir E. Volterio hipotezių, taip argumentavo jų nepriimtinumą: „Jeigu priimtume tokias galimybes, turėtume konstatuoti neįprastą faktą, kad viename ir tame pačiame dokumente tas pats geografinis pavadinimas, du kartus pavartotas, kiekvieną kartą reiškia ką kita: mat Mindaugas tituluojasi „rex Lettowie“, arba „Littowie“ – ir sunku daryti prielaidą, kad tai reikštų Lekavo ar Latavos karalius“⁷. Tokia nesudėtinga, tačiau problemą iškreipianti, argumentacija ilgai atrodė pakankama daugeliui istorikų⁸. Tačiau juk dar E. Volteris įrodė, kad vietovardžiai *Lettowia*, *Lettow* realiai egzistavo, tad abejoti jų buvimu galimybe ne itin korektiška. Neigiamą vaidmenį, be abejo, suvaidino W. Kętrzyńskio ir E. Volterio noras Mindaugo dvarą tapatinti su jo sostine. Blaiviau istorinę situaciją vertinantiesiems istorikams atrodė neįtikėtina, kad Lietuvos sostinė galėjo būti Žemaitijoje ar Lietuvos ir Sėlos pasienyje. Todėl ir racionalūs E. Volterio pastebėjimai nesusilaukė deramo įvertinimo.

Kai pagaliau pastaruoju metu Lietuvos istoriografija pradėjo vaduotis iš XIX–XX a. sandūroje įsigalėjusio prietaro, kad visa Mindaugo veikla susijusi su jo sostine, skeptiškas požiūris į E. Volterio hipotezę jau buvo spėjęs įsitvirtinti. Be to, iškiilo ir nauja kliūtis – prieš E. Volterio hipotezę vis rimčiau ėmė veikti jo paties padaryta išlyga, jog būtina patvirtinti ją archeologinių tyrinėjimų duomenimis. Archeologijos mokslas nuo E. Volterio laikų padarė žymią pažangą. Dauguma Lietuvos piliakalnių buvo suregistruota⁹. Tačiau prie Latavos upelio jokio piliakalnio ar kito Mindaugo laikų archeologinio paminklo nebuvo rasta netgi nepaisant to, kad ryšium su E. Volterio hipoteze jo ten specialiai ieškota.

Dar 1927 m. rugpjūčio 28–31 d. Latavos pakrantes dviračiu apvažinėjo E. Volterio siųstas studentas Petras Būtėnas, tačiau rado tik daug „kalnų kalnelių, apaugusių miškais. Bet kokio supylimo nežymu“¹⁰. Kaip vėliau paaiškėjo, P. Būtėnas nemokėjo atskirti kalno nuo piliakalnio, nes ir apie Šeimyniškių piliakalnį rašė:

---

⁷ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa, t. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa, 1933, p. 82.

⁸ P. V. Stępcówna, Ar rasta Voruta?, *Lietuvos aidas*, 1935 09 16, Nr. 212 (2475), p. 2; R. B. Batūra, XIII a. Lietuvos sostinės klausimu, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A (toliau – MADA)*, Vilnius, 1966, t. 1 (20), p. 149; E. G. Gudavičius, Mindaugo karūnavimas, *Voruta*, 1991 12 16–31, Nr. 24 (42), p. 2.

⁹ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas: Piliakalniai*, Vilnius, 1975, t. 2, red. A. Tautavičius; G. Z. Biečia, *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, priedas Nr. 7.

¹⁰ P. Būtėnas, Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas, *Židinys*, Kaunas, 1935, t. 21, Nr. 2 (122), p. 207–209. Pilnesnę jo ataskaitą E. Volteriui (1927 09 17) žr.: *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 17–370.

„Kalnas kaip kalnas. Visur gi čia kalnuota”¹¹. Tačiau kai 1935 m. E. Volteris Šeimyniškių piliakalnyje lokalizavo Vorutos pilį, jis pats apsilankė Latavoje kartu su Antanu Vienuoliu¹². Vėliau A. Vienuolis pats vienas bandė žvalgyti Latavos apylinkes. 1940 m. jis Latavos kaime surado kalvelę, vadinamą Karalienės kapu, tačiau apie tai niekur nepaskelbė. Liko nežinomas ir Teresės Mikeliūnaitės 1969 m. Andrioniškyje užrašytas Prano Gečio pasakojimas: „Čia visas šitas miškas vadinamas piliakalniu. Čia didelis dalykas. Čia buvo 7 mylias miesta. <...>. Aš turiu 80 metų, tai mana senelis pasakoja, kad čia buvo 17 maldyklų, kurios priklausė Jagelionams...”¹³ Iš tolesnio pasakojimo matyti, kad P. Gečys piliakalniu vadino senkapį, tačiau tai, matyt, piliakalnio pavadinimo išplėtimo visam miškui pasekmė. Vyngandas Račkaitis ir Milda Telksnytė, kurių iniciatyva 1989 m. buvo atnaujinta Vorutos lokalizacijos Šeimyniškių piliakalnyje hipotezė, nusipirko vasarnamį Latavos kaime, dar kartą atrado Karalienės kapą ir apie jį ne kartą rašė spaudoje¹⁴. Jų kvietimu Gintautas Zabiela žvalgė Latavos upelio pakrantes Latavos kaimo ribose, tačiau vėl nieko nerado, o Karalienės kapas pasirodė beesas natūrali kalvelė¹⁵.

Po visų šių nesėkmingų paieškų buvo sunku tikėtis, kad prie Latavos upelio dar gali būti atrastas piliakalnis. Todėl 1997 m. surastas Palatavio piliakalnis buvo tikras netikėtumas, privertęs grįžti prie E. Volterio hipotezės ir naujai įvertinti istoriografinių stereotipų užtemdytus faktus.

Palatavio piliakalnis

Svarbūs atradimai dažnai padaromi atsitiktinai. Valstybės laikotarpio pradžios archeologijos objekto Latavos pakrantėse buvo ieškota ne kartą ir atrodė, kad šios paieškos apčiuopiamesnių rezultatų neduos. Ir tik kai 1997 m. vasarą kraštotyrininkas Raimondas Guobis Anykščiuose surado iš Palatavio kaimo kilusį Stašį Dalindą, žinantį piliakalniu vadinamą kalną, vėl nušvito viltis. Rugsjūčio 6 d. dalyvaujant R. Guobiui bei Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio

---

¹¹ P. Būtnas, Ten, kur gražu ir istoriška, *Kosmos*, 1938, Nr. 7–9, p. 203.

¹² A. Ž. [A. Vienuolis-Žukauskas], Atrasta Mindaugo laikų Vorutos pilis? *Lietuvos aidas*, 1935 08 03, Nr. 176 (2439), p. 6.

¹³ T. Baranauskas, Anykščių krašto padavimai, *Anykščiai: Krašto kultūros istorijos puslapiai*, 1997-ųjų antras pusmetis, Nr. 13, p. 52.

¹⁴ M. Telksnytė, V. Račkaitis, Kas įmies Vorutos mįslę, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, Vilnius, 1992, p. 17–18 (perspausdinta iš: *Kultūros barai*, 1989, Nr. 10, p. 76–78); M. Telksnytė, V. Račkaitis, Karalienės kapas: Padavimas, *Anykšta*, 1990 06 30, Nr. 58 (5645), p. 3.

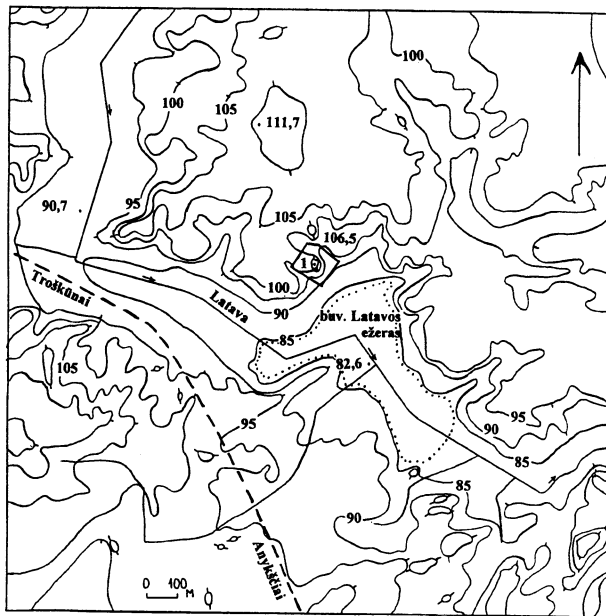
¹⁵ G. Zabiela, Anykščių rajono 1990 m. archeologinės ekspedicijos ataskaita, *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, f. 1, Nr. 1710, p. 10–11.

muzejiaus direktoriui Anatanui Verbickui, S. Dalinda šią vietą parodė vienam šio straipsnio autorių. Paašškėjo, jog Palatavio miškai slėpė iki tol nežinomą vėlyvą piliakalnį¹⁶.

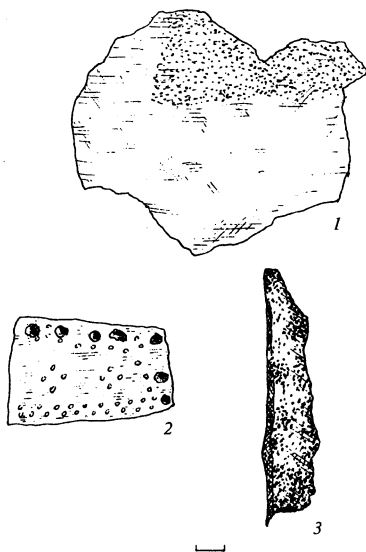
Piliakalnis yra 550 m į šiaurės rytus nuo plento Anykščiai–Troškūnai, 250 m į šiaurę nuo kanaluoto Latavos upelio, buvusio Latavos ežero šiauriniame krante (1 pav.). Jis įrengtas aukštumos kyšulyje į Latavos slėnį – buvusį užpelkėjusį Latavos ežerėlį. Aikštelė beveik apvali, 33 m ilgio šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi ir 30 m pločio pietryčių – šiaurės vakarų kryptimi, kiek iškilusiu (iki 0,5 m aukščio, palyginti su pakraščiais) aikštelės viduriu. Šiaurės vakarinės aikštelės dalies pakraštyje, nuo piliakalniui nepanaudotos aukštumos pusės, supiltas pusbėnulių formos žemėjančiais kraštais 20 m ilgio, 12 m pločio ties pagrindu ir 1,5 m aukščio nuo aikštelės pylimas. Jo išorinis 3 m aukščio šlaitas leidžiasi į 10 m pločio viršuje, 2 m pločio dugne, 2 m gylio griovį. Šlaitai statūs, iki 15 m aukščio, viršutinėje 2–3 m aukščio dalyje pastatinti. Vakariiniame šlaite, atrodo, buvo iškastas griovys ir už jo supiltas pylimėlis (dabar toje vietoje yra nežymi terasa).

Aikštelės paviršiuje aiškesnio kultūrinio sluoksnio nėra. Jo ieškant, aikštelės viduryje bei arčiau pylimo iškasti du šurfai. Šurfe aikštelės viduryje kultūrinio sluoksnio nerasta. Šurfe arčiau pylimo po 60 cm storio užslinkusio ar užpildo smėlio sluoksniu aptiktas pilkas kultūrinis sluoksnis su degintais akmenimis. Tikrinant aikštelę su metalo detektoriumi, paviršiniame sluoksnyje aptikti 3 metaliniai dirbiniai (2 pav.). Tai 9,7×7,9 cm dydžio 1 mm storio varinės skardos gabalėlis nuo kažkokio žalvarinio indo; trapecijos formos 5,4 cm ilgio 2,7–3,5 cm pločio žalvarinis

1 pav. Palatavio piliakalnio situacijos planas: 1 – Palatavio piliakalnis (braižė A. Zabieliėnė)

¹⁶ Plačiau apie piliakalnio atradimą žr.: T. B a r a n a u s k a s, Atrasta Latavos pilaitė, *Voruta*, 1997 09 13–19, Nr. 35 (317), p. 9.

2 pav. Palatavio piliakalnio radiniai: 1 – varinio indo fragmentas, 2 – žalvarinis diržo apkalas, 3 – geležinio peilio fragmentas (piešė A. Zabielienė)

mis piliakalnių priskaičiuojama apie 50. Šiam tipui priskirtini tie, kurių aikštelių skersmuo nuo 20 iki 50 m, plotas atitinkamai nuo 300 iki 2000 m². Savo dydžiais tarp kitų Lietuvos piliakalnių jie skiriasi nuo vadinamųjų miniatiūrinių piliakalnių, paplitusių Nemuno vidurupyje²⁰, bei nuo stambių Vakarų Lietuvos piliakalnių su 60–80 m skersmens aikštėmis (Apuolė, Nagarba, Puodkaliai). Piliakalniai su apvaliomis įtvirtintomis aikštelėmis aptinkami visoje istorinės Lietuvos teritorijoje (XII–XIII a.), tačiau išsidėstę retokai (3 pav.)²¹. Iki šiol jie archeologų beveik netyrinėti. Lietuvoje plačiau tyrinėti tik Mažulonių ir Kaukų piliakalniai. Mažulonių piliakalnyje rasta greičiausiai vieno iš Kijevo Rusios puolimų metu sunaikintos pilai-

skardinis apkalas, padarytas iš 0,8 mm storio skardos, ornamentuotos palei kraštus dviem eilėmis iš vidinės pusės įmuštų taškučių bei jų viduje grupelėmis po 4 išdėstytų keturkampių taškučių su kniedėmis abiejose apkalo pusėse, ir 8,2 cm ilgio 1,5 cm pločio ašmenimis 5 mm storio geležinio peilio viršūnė. Peiliai archeologinėje medžiagoje yra sunkiai datuojama plačiai paplitusi dirbinių rūšis. Variniai indai laikomi prabangos dalyku ir aptinkami tik didžiausiuose XIII–XIV a. piliakalniuose¹⁷. Žalvarinis diržo apkalas savo ornamentika bei atlikimo technika skiriasi nuo gana gausiai XIV a. pabaigos – XV a. Lietuvos kapinynuose aptinkamų apkalų ir artimesnis ankstesniems XIII–XIV a. apkalams, aptinkamiems vidurio Lietuvos kapinynuose su žirgais¹⁸.

Palatavio piliakalnis pagal išvaizdą (apvali aikštelė su pylimu vienoje pusėje) priskiriamas viduramžių piliakalnių tipui¹⁹. Iš baltų teritorijoje esančių apie 800 vėlyvųjų (II tūkstantmečio pirmos pusės) piliakalnių su apvaliomis aikštelėmis piliakalnių priskaičiuojama apie 50. Šiam tipui priskirtini tie, kurių aikštelių skersmuo nuo 20 iki 50 m, plotas atitinkamai nuo 300 iki 2000 m². Savo dydžiais tarp kitų Lietuvos piliakalnių jie skiriasi nuo vadinamųjų miniatiūrinių piliakalnių, paplitusių Nemuno vidurupyje²⁰, bei nuo stambių Vakarų Lietuvos piliakalnių su 60–80 m skersmens aikštėmis (Apuolė, Nagarba, Puodkaliai). Piliakalniai su apvaliomis įtvirtintomis aikštelėmis aptinkami visoje istorinės Lietuvos teritorijoje (XII–XIII a.), tačiau išsidėstę retokai (3 pav.)²¹. Iki šiol jie archeologų beveik netyrinėti. Lietuvoje plačiau tyrinėti tik Mažulonių ir Kaukų piliakalniai. Mažulonių piliakalnyje rasta greičiausiai vieno iš Kijevo Rusios puolimų metu sunaikintos pilai-

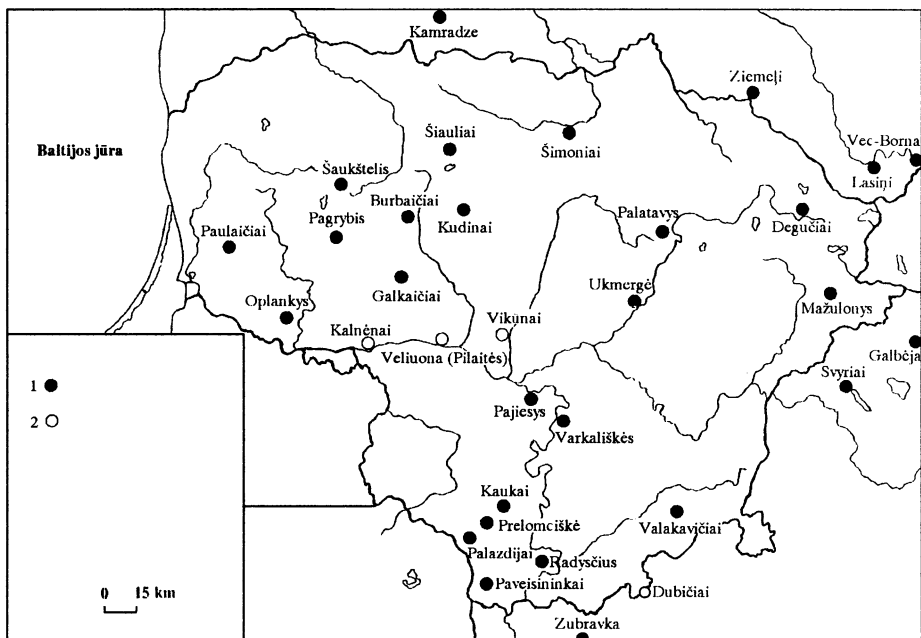
¹⁷ G. Zabielė, *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, p. 156.

¹⁸ V. Urbanavičius, S. Urbanavičienė, *Archeologiniai tyrimai, Lietuvos archeologija*, t. 6: *Obelių kapinynas*, Vilnius, 1988, p. 40.

¹⁹ G. Zabielė, *Lietuvos medinės pilys*, p. 75, 77, pav. 59.

²⁰ Ten pat, p. 170.

²¹ Už dabartinės Lietuvos ribų, be pažymėtų žemėlapyje, minėtini Gliadovičių, Induros, Mstibovo, Ratiunkų piliakalniai Baltarusijoje, Briverių, Gribulių, Lošių, Parkalių – Latvijoje, Bledau (Sosnovka), Margen (Žukovskojė), Pokalstein (Bogatojė), Rauschen (Svetlogorsk), Sorthenen (Kulikovo) – Prūsijoje.

3 pav. Piliakalnių su apvaliomis aikštelėmis paplitimas Lietuvoje: 1 – piliakalniai su apvaliomis aikštelėmis, 2 – motai (piešė A. Zabelienė)

tės liekanų su gausiais archeologiniais radiniais²². Pilaitės datavimas archeologinėje literatūroje įvairuoja nuo XI a. iki XIV a.²³. Labiausiai tikėtina Kaukų piliakalnio pilaitės sunaikinimo data – XI – XII a. Mažulonių piliakalnį 1907–1908 m. tyrinėjo V. Kaširskis, išlikusią medžiagą vėliau paskelbė V. Daugudis²⁴. Piliakalnis datuojamas XI–XII a.²⁵ Trečiame tyrinėtame piliakalnyje – Pavejsininkuose iš vėlyvojo piliakalnio egzistavimo laikų žymesnių radinių nerasta²⁶.

Piliakalnius su apvaliomis aikštelėmis bei jų pakraščiuose esančiais įtvirtinimais daugiausia bandoma sieti su atskirų kunigaikščių rezidencijų vietomis. Baltarusijos

²² P. K u l i k a u s k a s, *Užnemunės piliakalniai*, Vilnius, 1982, p. 29, 48–76, 85–88.

²³ G. Z a b i e l a, *Lietuvos medinės pilys*, p. 193; G. Z a b i e l a, Scandinavian arrowheads in Lithuania, *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 1997, t. 2, p. 138; P. K u l i k a u s k a s, *Užnemunės piliakalniai*, pricšlapio lentelė.

²⁴ V. D a u g u d i s, Mažulonių piliakalnis, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 16–40.

²⁵ G. Z a b i e l a, Pilys Rytų Lietuvoje valstybės kūrimosi metu, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 463–464.

²⁶ G. Z a b i e l a, Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse, *Lituanistica*, 1991, t. 4 (8), p. 31–32.

baltiškose žemėse tyrinėti 3 piliakalniai su apvaliomis aikštelėmis. Mstibovo piliakalnyje spėjama buvus iš Volynės atbėgusio bajoro Mstibogo pilaitė²⁷, Svyrių piliakalnyje XIII a. stovėjusi pilaitė, remiantis istorinės tradicijos duomenimis, siejama su kunigaikščiu Daumantu²⁸. 1955 m. tyrinėtas Induros piliakalnis irgi priskiriamas feodalų pilaičių tipui²⁹. Netyrinėtas Degučių piliakalnis šalia esančio Šiuksčių kaimo siejamas su kunigaikščiu Šiuksčiu (Suxe)³⁰, o Sprūdės kalnu vadinamas Šaukštelio piliakalnis – su kunigaikščiu Sprudeikiu³¹. Šalia Šimonių piliakalnio yra Ruškelių kaimas, o platesnėse apylinkėse – Plikiškis, Plikeliai, Plikiai, todėl jį galima sieti su kunigaikščiu Plikiu Ruškaičiu, turėjusiu gyventi XIII a. pradžioje³². Ukmergės piliakalnis – didžiojo kunigaikščio dvaras, istorinės tradicijos duomenimis, įkurtas dar Mindaugo brolio Dausprungo³³. Kai kurie šio tipo piliakalniai žinomi kaip valsčių ar žemių centrai. Paveisininkų piliakalnis – vieno iš dviejų Mindaugo 1253 m. Livonijos ordinui užrašytų Veisiejų valsčių centras (kitas – dabartinių Veisiejų vietoje). Šiaulių piliakalnis paprastai laikomas Šiaulių žemės centru, nors juo galėtų būti ir Kudinų piliakalnis, vadinamas Šiaulės kalnu (pastarasis didesnis). Taigi šio tipo piliakalniai – tai tipiškos įvairaus rango kunigaikščių rezidencijos ir administraciniai centrai.

Piliakalniai su apvaliomis aikštelėmis yra viena iš ilgo piliakalnių raidos etapo grandžių. Chronologiškai jie įsiterpia tarp ikivalstybinės epochos piliakalnių su ovaliomis arba konkrečios vietovės reljefo nulemtomis aikštelėmis bei valstybinių laikų taisyklingų kampuotų formų įtvirtinimų. Vakarų Europoje gerai žinomi vadinamieji motai³⁴. Tai dažniausiai apvalūs ištisai iš žemių pilti piliakalniukai, kurių viršuje esančioje aikštelėje stovėdavo vienas pastatas – feodalo rezidencija. Nedideliais dydžiais jie skiriasi nuo ankstesnių laikų žiedinių įtvirtinimų, kurie paprastai būna

---

²⁷ С. А. Пивоварчик, Новые исследования на городищах Понеманья (к вопросу о древнерусских городах), *Konferencijos „Pabaltijo gyvenvietės nuo seniausių laikų iki XIV amžiaus“ pranešimų santrauka*, Vilnius, 1992, p. 73–74.

²⁸ Я. Г. Зверуго, *Верхнее Понеманье в IX–XIII вв.*, Минск, 1989, с. 59.

²⁹ Археологія, нумізматыка Беларусі, *Энцыклапедыя*, Мінск, 1993, с. 284–285.

³⁰ Э. Вольтер, Где искать землю Нальцанскую Ипатьевской летописи? *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1900, май, с. 197; G. Zabiela, Nalšia Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse, *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 21.

³¹ G. Zabiela, Kur buvo Sprudeikio valdos?, *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*, Vilnius, 1987, p. 67–69.

³² E. Gudavičius, Bandytas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas, *MADA*, 1984, t. 3 (88), p. 69–79.

³³ Хроника Быховца, *Полное собрание русских летописей*, Москва, 1975, т. 32, с. 129; G. Zabiela, T. Varenauskas, *Deltuvos žemė, Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 6.

³⁴ H. L. Janssen, The archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for future research, *Medieval archaeology in the Netherlands*, Maastricht, 1990, p. 226–233; G. Goltho Beresforth, *The development of an early medieval manor c. 850–1150*, London, 1987, p. 104–105.

nuo 100 iki 300 m skersmens ir datuojami IX–XI a.³⁵ Pastarieji yra kariniai Vikingų laikotarpio įtvirtinimai, nieko bendra neturintys su motais. Motai Vakarų Europoje jau būdingi brandžios feodalinės valstybės laikams ir datuojami XI a. antrąja puse – XIII a. viduriu³⁶. Tolstant nuo pagrindinių jų paplitimo regionų (Anglijos, Prancūzijos) į periferiją, motų chronologija vis artėja prie Naujųjų amžių. Lenkijoje motų tipo piliakalniai kiek vėlesni, paprastai datuojami XIV a.³⁷ Lietuvoje jie beveik nežinomi, išskyrus porą XIV a. kryžiuočių piliaviečių bei Dubičių (Varėnos r.) ir Vikūnų (Kauno r.) piliakalnių³⁸. Vikūnų piliakalnį galima sieti su 1365 m. kryžiuočių Labūnavos valsčiuje sudegintu dvaru, priklausiusiu bajorui Ivanui (*curiam cuiusdam bayoris nomine Ywan juxta flumen Naw[o]sen*)³⁹.

Taigi Palatavio piliakalnis įsiterpia į bendraeuropinę chronologinę piliakalnių bei kitų žemės įtvirtinimų grandinę. Jį Lietuvos sąlygomis galima datuoti ankstyvosios feodalinės valstybės laikais, t. y. XIII–XIV a. Pagal savo geografinę padėtį Palatavio piliakalnyje bus stovėjusi pasienio pilaitė, tarnavusi ir laikina kunigaikščių rezidencija.

Latava ir Mindaugo karūnacija

Dar kartą pažvelkime, ką apie Letoviją sako Mindaugo laikų istorijos šaltiniai. 1253 m. savo karūnacijos proga Mindaugas Livonijos ordinui užrašė dalį Žemaitijos ir kitų Vakarų Lietuvos žemių. Akto pabaigoje pažymėta: „Duota Letovijoje, mūsų dvare, 1253 viešpaties metų liepos mėnesį“ (*Datum in Lettowia in curia nostra anno domini MCCLIII mense Julio*)⁴⁰.

1260 m. aktu Mindaugas užrašė Livonijos ordinui teisę paveldėti Lietuvos sostą, jei mirtų be įpėdinių. Aktas užbaigiamas panašiai: „Duota Letovijoje, mūsų dvare, tūkstantis du šimtai šešiasdešimtaisiais metais, birželio mėnesio viduryje“ (*Datum Lettowie in curia nostra anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo in medio mensis Junii*)⁴¹. Tačiau kai kurie kryžiuočiai liudytojai jame nurodyti tie patys, kaip

³⁵ H. L. J a n s e n, *The archaeology of the medieval castle ...*, p. 220.

³⁶ Ten pat, p. 228–229; P. S. F r y, *Castles of the British Isles*, London, 1990, p. 25.

³⁷ J. K a m i ņ s k a, Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku, *Prace i materiały museum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna*, Łódź, 1968, Nr. 15, p.15–88; J. O l c z a k, Niektóre aspekty badań grodzisk stożkowatych na Pomorzu środkowym, *Studia archaeologica Pomeranica*, Koszalin, 1974, p. 257–258.

³⁸ *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, t. 2, Vilnius, 1975, p. 55, 182.

³⁹ Die Chronik Wigands von Marburg, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 552.

⁴⁰ *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, 2, ed. A. Seraphim, Königsberg, 1909, Bd. 1, Heft 2, (Nr. 39), p. 35.

⁴¹ Ten pat, p. 93 (Nr. 106).

ir 1253 m. akte – tarp jų ir Livonijos ordino magistras Andrius Štirlandas, kuris dar 1253 m. iš šių pareigų buvo pašalintas⁴². Buvo manoma, kad taip yra todėl, jog šis aktas sufalsifikuotas. Tačiau Henrykas Łowmiański atkreipė dėmesį į tai, kad tuo metu buvo galima įrašyti ir galutinai aktą patvirtinant nedalyvavusius liudytojus, jei aktas buvo parengtas tiems liudytojams dalyvaujant, tačiau patvirtintas ir galutinai suredaguotas vėliau. Iš to galima spręsti, kad šis aktas buvo pateiktas Mindaugui dar 1253 m., tačiau tuomet dar nepatvirtintas⁴³. 1253 m. Mindaugas, matyt, atsisakė suteikti Ordinui Lietuvos sosto paveldėjimo teisę. Tačiau 1258–1259 m. žiemą Lietuvą smarkiai nusiaubė Burundajaus totorių pulkai⁴⁴. Kilo totorių jungo grėsmė. Tada Mindaugas ir patvirtino šį dar 1253 m. sudarytą aktą.

Taigi abu aktai, kurių išdavimo vieta nurodoma *Lettowia*, yra glaudžiai susiję su Mindaugo karūnacija ir turėjo būti išduoti jo karūnavimo vietoje. Pažymėtina, kad remiantis pirmuoju aktu ir buvo nustatyta Mindaugo karūnacijos data – liepos 6-oji⁴⁵. Tiesa, ja galima suabejoti, nes šie skaičiavimai remiasi nepagrįstu donacinio akto išdavimo ir Mindaugo karūnacijos datų sutapatinimu. Aktas galėjo būti sudarytas praėjus kelioms dienoms po karūnacijos, taigi karūnacija galėjo įvykti nebūtinai liepos mėnesį, bet ir birželio pabaigoje. Greičiausiai būtent taip ir buvo, nes birželio 29-oji yra svarbi bažnytinė šventė – Šv. Petro ir Povilo diena, kuri 1253 m. buvo sekmadienis. Sunku patikėti, kad tokia idealiai karūnacijai tinkanti diena būtų buvusi praleista, o karūnacijos iškilmės būtų buvusios surengtos po savaitės, eilinių sekmadienį.

Taigi įvykiai aną lemtingą 1253 m. vasarą Letovijos dvare rutuliojosi taip: birželio 29-ąją Mindaugas buvo iškilmingai karūnuotas Lietuvos karaliumi, o liepos pradžioje vedė derybas su Livonijos ordino magistru Andriumi Štirlandu dėl atlyginimo už suteiktą garbę. Vieną magistro pateiktą aktą jis patvirtino, kitą atmetė, taigi buvo patenkinti ne visi kryžiuočių lūkesčiai. Gali būti, kad tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurių Andriui Štirlandui netrukus teko atsiseikinti su savo pareigomis.

Tačiau kodėl Mindaugas karūnuotas Latavoje? Ar tikrai galėjo šitai įvykti pačiame Lietuvos pasienyje? Iš tiesų tai yra pati tinkamiausia Mindaugo karūnavimo vieta, galinti tik dar kartą patvirtinti Latavos ir Letovijos tapatumą.

Mindaugo karūnacijoje dalyvavo Livonijos ordino magistras. Taigi tai buvo kartu ir aukščiausio lygio tarptautinis susitikimas. Tokie susitikimai tapo įprastu reiški-

---

⁴² E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 98, 110–112.

⁴³ H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, p. 325–326.

⁴⁴ R. Batūra, *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą: Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynujų Vandenių*, Vilnius, 1975, p. 125–150.

⁴⁵ E. Gudavičius, *Kryžiaus karai...*, p. 107; E. Gudavičius, Mindaugo karūnavimas, *Voruta*, 1991 12 16–31, Nr. 24 (42), p. 2; A. Bumblauskas, Lemtingos Lietuvos istorijos datos: 1253 metai liepos 6 diena, *Aušrinė*, 1990 11, Nr. 11, p. 39.

niu tik XIX a. pabaigoje⁴⁶. Viduramžiais valstybių vadovų susitikimai būdavo labai retas reiškinys. Jei jie ir įvykdavo, tai valdovai susitikdavo neutralioje zonoje – pasienyje⁴⁷. Taikingai valdovai keliaudavo tik po savo kraštą – senjoras lankydavo vasalus, vasalai atvykdavo pas senjorą. To reikalavo saugumo sumetimai (taikiai svietima šalimi keliaujantis valdovas negali vestis pakankamai jo saugumą užtikrinančios kariuomenės) ir tokiomis sąlygomis susiformavęs diplomatinis etiketas. Jei vienas valdovas atvyksta pas kitą, tai laikoma vasalinės priklausomybės ženklų, nes tokiose kelionėse jis privalo pasikliauti kito valdovo globa. Būtent tokį paklusnumo ženklą nuolat turėjo rodyti Rusios didieji kunigaikščiai Aukso Ordos chanai⁴⁸. Įdomu, kad net imperatoriui Zigmantui 1429 m. atvykus pas Vytautą į Lucko suvažiavimą, „Vytauto pagyrimo“ autorius parašė: Vytautas „liepė jam [imperatoriumi] atvykti, ir šis klusniai atvyko pas jį“⁴⁹. Būtent dėl šių aplinkybių karūnacija, kurioje dalyvavo Andrius Štirlandas, turėjo įvykti Lietuvos ir Livonijos pasienyje. Latava kaip tik ir yra šio pasienio zonoje, todėl ji buvo viena iš nedaugelio galimų Andriaus Štirlando bei Mindaugo susitikimo vietų.

Letovijos tapatinimą su Latava papildomai paremia ir 1260 m. aktą sudarant dalyvavusių liudytojų sąrašo analizė. Minėtame akte įrašyta 10 liudytojų iš Lietuvos pusės. Trys iš jų (Girdenis, Vėgis, Vaisgėlis) įvardyti Nalšios kunigaikščiais⁵⁰, dar du (Bikšys ir Ligeikis) iš 1219 m. sutarties žinomi kaip Deltuvos kunigaikščiai⁵¹. Su jais glaudžiai susiję dar du kunigaikščiai – Skabis (Stabis) ir Bunis. Jie visi keturi vadinami Mindaugo giminaičiais, tad gali būti, kad jie tarpusavyje irgi buvo giminaičiai ir turėjo valdų Deltuvoje⁵². Be to, jų valdos gali būti siejamos su į šiaurę nuo Ukmergės esančiais Skabeikių⁵³ ir Punių⁵⁴ kaimais (Punių laukas žinomas jau 1597 m.⁵⁵). Dar du kunigaikščiai – Parnušis iš Neries (*Parbusse de Nere*, Eiliuotoje

---

⁴⁶ K. Hamilton, R. Langhorne, *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*, London and New York: Routledge, 1995, p. 128–131.

⁴⁷ Ten pat, p. 26.

⁴⁸ Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, Москва, 1992, т. 4, с. 22–26.

⁴⁹ Летописи Белорусско-литовские, *Полное собрание русских летописей*, Москва, 1980, т. 35, с. 58, 75, 108.

⁵⁰ Plg.: T. Baranauskas, Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose, *Anykščiai: Krašto kultūros istorijos puslapiai*, 1995-ųjų antras pusmetis, p. 20.

⁵¹ Ипатьевская летопись, *Полное собрание русских летописей*, СПб., 1908 (fot. leid. Москва, 1962), с. 736.

⁵² Plg.: G. Zabieła, T. Baranauskas, Deltuvos žemė, p. 6.

⁵³ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, Vilnius, 1976, d. 2, p. 278.

⁵⁴ Ten pat, p. 250.

⁵⁵ Z. Wojtkowiak, „Pole“ jako jednostka osadniczo-terytorialna na Litwie w XVI w. (na przykładzie powiatu wilkomirskiego), *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia*, Poznań, 1971, zes. 11, p. 172.

Livonijos kronikoje – *Parnus*) ir Parnušis Jaunesnysis – greičiausiai buvo tėvas ir sūnus. Jų valdoma Neries žemė ieškotina abipus Neries upės su centru Kernavėje⁵⁶. Su jų vardais sietini Purnuškių ir Purniškių kaimai⁵⁷ (Purniškių dvaras minimas jau 1518 m.⁵⁸). Pagaliau pirmasis šiame sąrašė Mindaugo seserėnas Lengvenis – turbūt irgi Našios kunigaikštis, nes su jo vardu siejamas Lengveniškių kaimas Zarasų rajone, o iš Eiliuotoje Livonijos kronikoje aprašytų 1245 m. įvykių galima spręsti, kad jo valdos buvo netoli nuo Livonijos ordino valdų⁵⁹. Tad visų 1260 m. akto liudytojų valdos lokalizuojasi viename, Našios, Deltuvos ir Neries žemes apimančiame, regione, kuris nuo 1508 m. žinomas Užnerio Lietuvos vardu⁶⁰. Tai rodo, kad ir aktas turėjo būti sudarytas Užnerio Lietuvoje, kuriai priklausio ir Latava.

Apskritai reikia pasakyti, kad aktai, kurių išdavimo vieta nurodoma šalis, kraštas, o ne konkreti vietovė, yra labai didelė retenybė⁶¹. Be to, 1253 ir 1260 m. Mindaugo aktuose nurodoma, jog jie išduoti jo dvare. Kad tokia konkreti detalė gali derėti su nekonkrečiu vietos apibūdinimu, dar reikėtų įrodyti prieš bandant neigti Latavos dvaro paminėjimą. Tuo tarpu visa 1253 m. įvykių logika ir daugelis vėlesnių duomenų ne tik patvirtina Latavos dvaro realumą, bet ir leidžia geriau įvertinti jo reikšmę, kuri neišnyko be pėdsakų ir po Mindaugo mirties.

Latava vėlesniuose šaltiniuose

Dar E. Volteris, o vėliau ir K. Būga, pateikė neblogą Sėlos ribų aprašymų analizę, įrodančią, kad juose minimi vietovardžiai *Lettowia*, *Lettow* atitinka dabartinę Latavą. Kadangi Mindaugo dvaro lokalizavimui tai labai svarbu, pasekime dar kartą, kaip aprašomos Sėlos ribos abiejuose dokumentuose (4 pav.).

1261 m. Mindaugo Sėlos donacija, kuria kaip autentiška rėmėsi E. Volteris ir K. Būga, yra neabejotinas falsifikatas, tačiau tai nemenkina jos geografinių žinių,

---

⁵⁶ Plg.: Z. W o j t k o w i a k, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980, p. 19.

⁵⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1888, t. 9, p. 305 (Purniszki ir Purnuszki); plg.: *Lietuvos TSR administracinio...*, p. 251–252 (Purnušėliai ir Purnušėkės).

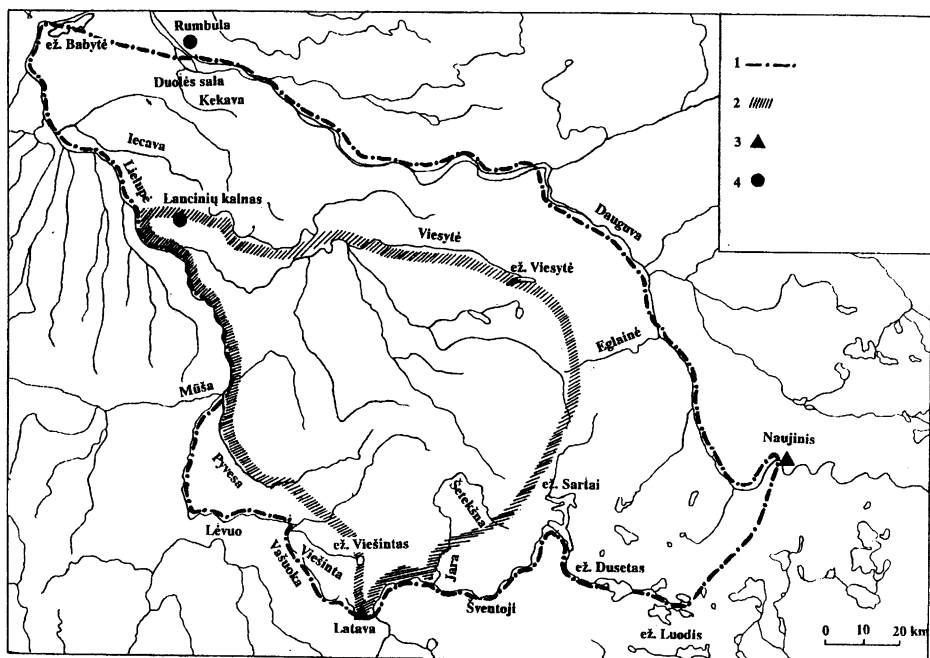
⁵⁸ Z. W o j t k o w i a k, Powiat Giedrojce (Z zagadnień specyfiki administracyjno-terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą 1565–1566 roku), *Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, 1978, t. 43, z. 2, p. 19 – 20.

⁵⁹ E. G u d a v i č i u s, Bandydas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas, p. 76.

⁶⁰ Z. W o j t k o w i a k, *Litwa Zawilejska...*, p. 12.

⁶¹ Pz., iš 331 akto, paskelbto ar atpasakoto *Preußisches Urkundenbuch*, Königsberg, 1882, Bd. 1, Heft. 1, toks yra tik Vokiečių ordino didžiojo magistro Popono iš Osternos 1254 m. aktas (p. 219, Nr. 294): „*Datum Bohemie Anno dom. millesimo CCLIII in vigilia exaltationis sancte crucis*“.

4 pav. Sēlos ribos pagal XIV a. aprašymus: 1 – Sēlos riba pagal XIV a. pabaigoje sufalsifikuotą 1261 m. Mindaugo aktą, 2 – Sēlos riba pagal 1392 m. aprašymą, 3 – Sēlos ribų aprašymuose minimi piliakalniai, 4 – Sēlos ribų aprašymuose minimos vietovės (braižė A. Zabieliene)

nes tai vis vien pakankamai ankstyvas šaltinis, sukurtas XIV a. pabaigoje⁶². Jame Sēlos ir krikščionių siena vedama Dauguvos upe nuo Rumbulos (*Romelen*) arba Kekavos (*Keckow*) upelio ties Duolės (*Dolen*) sala iki Naujinio (*Nowene*) piliakalnio (Senajo Daugpilio), o siena su Lietuva prasideda nuo Naujinio piliakalnio ir eina vieškeliu (*Kopwech*), Luodžio (*Lodenbeke*) upe (Šventosios atkarpa tarp Luodžio ir buvusio Duseto ež.), Duseta (*Dussethe*, Šventosios atkarpa tarp Duseto ir Sartų ež. Dusetos šakos⁶³), Sartų ežeru (*Sarthe*), Šventosios upe (*Swenteuppe*), Latavos upe (*descendendo in ripam Lettowiae*), Vašuokos (*Wasseuke*), Viešintos (*Vesinthe*), Lėvens (*Leuene*), Mūšos–Lielupės (*Semigaller A*) upėmis iki Babytės žiočių (*Babatesmunde*)⁶⁴. Latavos ir Letovijos upelių tapatumas čia negali kelti jokių abejonių.

⁶² K. M a l e c z y ņ s k i, W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261, *Ate-neum wileńskie*, 1936, r. 11, p. 47–49.

⁶³ B. K v i k l y s, *Mūsų Lietuva: Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, Boston, 1964 (fot. leid. Vilnius, 1989), p. 580–581.

⁶⁴ K. B ū g a, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 271–274 (tekstas ir komentarai).

Visai kitokias Sėlos ribas išveda kitas aprašymas, sudarytas apie 1392 m. Šiaurinė jos riba eina gerokai į pietus nuo Dauguvos. Ji prasideda nuo *Kusbu* upelio, prie kryžiais pažymėto ažuolo ir pereina į *Sessyten*. Šių vietovardžių atrasti nepavyko, bet tai greičiausiai upeliai, įtekantys į Lielupę, nes siena baigiasi šia upe. Toliau siena eina per Lancinių kalną (*ad aggerem Lensen*; Lanciņu-kalns yra prie Lancinių kaimo Cuodės valsčiuje, apie 4 km į šiaurės rytus nuo Cuodės)⁶⁵, ažuolyną (*eikenbrok*), *Gandennen*, malūno upelį (*amnem molendinatorum*; XIV a. vandens malūnas galėjo būti prie Iecavos, kuri įteka į Lielupę ties Mintauja (Jelgava) – Livonijos ordino komtūrijos centru), Viesytės (*Vesyten*) upę ir ežerą, ežerą *Sityny* (= *situm*?) šile *Lelenheide*, Neretos (*Nertze*) ežerą (plg. upelį Nereta, įtekantį į Eglainės intaką Berzė⁶⁶), *Gabayen* (*Gabaga*), *Latzedzen*, Eglainės (*Eglona*) ištakas, *Waresen-Tracken*, Šetekšnos (*Sattaxen*) ištakas, Jaros (*Gerre*) upę, Šventąją (*Hilgebeke*), „piliakalnį, vardu Latava“ (*borchwal, nomine Lettow*), Viešinto (*Vessytes*) ežerą, Lėvens (*Leuene*), Pyvesos (*Pywessen*) ir Mūšos–Lielupės (*Zemegaller – A*) upes⁶⁷. Čia taip pat nekelia abejonių *Lettow* ir šalia Latavos kaimo esančio Palatavio piliakalnio tapatumas. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį ne tik į šias jau seniai konstatuotas tapatybes, bet ir į tai, kad abu aprašymai, beveik visur išvesdami gerokai besiskiriančias ribas, sutaria dėl atkarpos, einančios būtent per Latavą. Tai rodo, kad Latava XIV a. pabaigoje vis dar buvo gerai žinomas punktas, ir niekas neabejojo, kad pro ją eina Sėlos siena, nors kitose atkarpose Sėlos ribos buvo nebeaiškios.

Latavos dvaro nuosmukį galime konstatuoti tik XV a. Nuo šiol turime pakankamai daug medžiagos apie Lietuvos valdovų dvarus – jų itinerariumuose randame kone visų dvarų pavadinimus (kartu tai ir valsčių centrai). Latavos dvaras nebeminimas – jį pakeičia Anykščių dvaras, kuris turbūt egzistavo ir Latavos laikais (Voruta). Jis pirmą kartą paminėtas 1440 m.⁶⁸ Tačiau ir Anykščiai jau akivaizdi periferija. Vytauto laikais apie jį žinių nėra, o Kazimieras čia apsilanko tik 1442 ir 1453 m.⁶⁹ Taip galėjo atsitikti dėl dviejų priežasčių: 1) Vytautas ir jo brolis Žygimantas daugiausia lankydavosi savo tėvonijos (Trakų kunigaikštystės) dvaruose; 2) po jų į valdžią grįžę Algirdaičiai rado jau nusistovėjusią tradiciją, be to, būdami kartu ir Lenkijos karaliai, natūraliai dažniau lankydavosi Trakų kunigaikštystės dvaruose, kurie buvo arčiau Lenkijos.

---

⁶⁵ J. E n d z e l ī n s, *Latvijas PSR vietvārdi*, Rīga, 1961, d. 1, sēj. 2 (K–O), p. 256; *Lietuvos topografinis žemėlapis. Mastelis 1:100000*, surinko ir spaudai parengė B. Kviklys, Chicago, 1961, l. A – 7.

⁶⁶ *Latvijas vietu vārdi*, savacis un redigējis J. Endzelīns. Rīga, 1925, d. 2: Kurzemes un Latgales vārdi, p. 156.

⁶⁷ K. B ū g a, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1959, t. 2, p. 109–110 (tekstas, vertimas, komentari).

⁶⁸ A. B a l i u l i s, Anykščiai XV–XVIII a., *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, Vilnius, 1992, p. 51.

⁶⁹ J. M a t u s a s, Lietuvos lokalinės istorijos Lietuvių enciklopedijoje papildymas, *Tautos praeitis*, Chicago, 1961, t. 1, kn. 3, p. 426.

Reikia pasakyti, kad ne tik Latava, bet net ir Vilnius Vytauto laikais staiga neteko reikšmės. Iki 1408 m. Vytautas Vilniuje dar praleisdavo 18,5% laiko – gerokai daugiau negu kituose savo dvaruose (Kaune – 8%, Gardine ir Naugarduke – po 4%). Tačiau 1409 m. jo sostinė staiga perkeliama į Trakus, o Vilnius nustumiamas į ketvirtą vietą. 1409–1430 m. Trakuose jis praleido 21% laiko, Gardine – 7%, Kaune – 6%, Vilniuje – tik 5,7%. Tuo tarpu Žygimantas Kęstutaitis Trakuose praleido 58% jo itinerariume paliudyto laiko, Gardine – 9%, o Vilniuje – vos 4%. Tik Kazimieras atstatė Vilniaus reikšmę: Vilniuje jis buvo 36% Lietuvoje praleisto laiko, Trakuose – 25%, Gardine – 17%⁷⁰. Šie skaičiai vaizdžiai rodo permainas, kurios nulėmė ir Latavos dvaro nuosmukį. Kartu darosi aišku, kodėl bandymai pagal vieno iš dvarų paminėjamą lokalizuoti Mindaugo sostinę, arba iš XV a. itinerariumų spręsti apie svarbiausius XIII a. Lietuvos valstybės centrus, yra pasmerkti nesėkmei.

Daugiau žinių apie buvusio Latavos dvaro likimą randame XVI a. šaltiniuose. Anykščių–Latavos valsčius tuomet jau buvo suskilęs į valstybės ir bajorų valdas. Vilkmergės pavieto bajorai 1567 m. kariuomenės surašyme buvo susiorganizavę į 11 laukų, tarp jų Latavėnų ir Anykščių⁷¹. Valstybinė Anykščių seniūnija buvo padalyta į dvi vaitystes – Lietuvos (Leitavos, Leičių) ir Kirdeikių⁷². Lietuvos vaitystės žemės buvo susipynusios su Latavėnų lauko bajorų valdomis⁷³.

Lietuvos vaitystė yra ypač svarbus Latavos dvaro reikšmingumo pėdsakas. Artūras Dubonis nustatė, kad leičiai XIII–XIV a. pr. buvo didžiojo kunigaikščio atrama, jo žmonės, sudarę daugiausia valstybės pasieniuose kuriamų valdovo dvarų branduolį ir atlikę karines prievoles⁷⁴. Lietuvos vaitystė yra bene didžiausia iš visų žinomų leičių kolonijų. Jos buvimas būtent čia sietinas su svarbiu reprezentaciniu Mindaugo dvaru Letovija.

---

⁷⁰ Siekiant išvengti įvairių metų itinerariumų nevienodo išsamumo poveikio, skaičiuota kiekvienoms metams atskirai, išvedant bendrą procentų vidurkį. Duomenys skaičiavimui imti iš: J. P u r c. Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku), *Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia*, Poznań, 1971, z. 11, p. 71–115; Б. Барвинский, Жигмонт Кейстutowич великий князь литовско-русский (1432–1440), *Исторична монографія*, Жовква, 1905, с. 121–123; И. Сулковская-Курасева, Итинерарий Казимира Ягеллона (состояние подготовки), *Исследования по истории Литовской метрики. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, вып. 2, с. 264–335.

⁷¹ Литовская метрика, отд. 1, ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского, *Русская историческая библиотека*, Петроград, 1915, т. 33, с. 610–633.

⁷² A. D u b o n i s, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai XIII–XVI a. Lietuvių ankstyvojo feodalizmo visuomenės tyrimas. Dakto disertacija*, Vilnius, 1996, p. 74 (*Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, f. 6–1.); A. D u b o n i s, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*, Vilnius, 1998.

⁷³ A. D u b o n i s, Lietuvos vaitystė, *Lituanistica*, 1990, Nr. 2, p. 100.

⁷⁴ A. D u b o n i s, Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai XIII–XVI a. Lietuvių ankstyvojo feodalizmo visuomenės tyrimas. Dakto disertacijos tezės, Vilnius, 1996.

Pats Letovijos–Latavos vardas gali būti susijęs su leičiais, nes šio senuoju lietuvių etnonimu pavadinto visuomenės sluoksnio gyvenvietės visur yra lydimos Lietuvos vardui giminingų vietovardžių. Mintį, kad Latavos–Letovijos upelio vardas galėjo būti susijęs su Lietuvos vardu, yra kėlę Jerzys Ochmański ir A. Dubonis⁷⁵. Tiesa, kalbininkai tam vieningai prieštarauja, nurodydami, kad iš *Liet-* negali atsirasti *Lat-*. Jų manymu, šaltinyje fiksuota forma *Lettowia* rodo tik tiek, kad XIII a. Latavos upelis buvo vadinamas *Letava, o jo panašumas į Lietuvos vardą – atsitiktinis⁷⁶. Tačiau tokia logika galioja tik kalbant apie dėsningus pakitimus, o įvairūs vardai dažnai būna ir nedėsningai iškraipomi. Lygiai taip pat galima būtų įrodinėti, kad, pavyzdžiui, Šeimyniškeliai negali virsti Semeniškeliais, bet toks iškraipymas yra neabejotinas faktas⁷⁷. Daug nedėsningai kraipomų asmenvardžių pavyzdžių yra surinkusi Vitalija Maciejauskienė, tarp kurių yra ir pavardės *Lietuvnikas* (*Piotr Letuwnik*, 1769 m.) iškraipymo į *Lotovniką* (*Piotr Lotownik*, 1785 m.) pavyzdys, paimtas iš Pūnios seniūnijos inventorių⁷⁸. Vargu ar vietovardžiai buvo kraipomi mažiau negu asmenvardžiai. Tačiau net ir atmetus lingvistinį Latavos dvaro ir Lietuvos vaitystės ryšį, istorinis jų ryšys vis tiek nekeltų didesnių abejonių.

Leičiai kaip socialinis sluoksnis atsirado turbūt Mindaugo laikais ir buvo intensyviausiai formuojamas XIII a.⁷⁹ Didžiausios leičių kolonijos buvimas prie Latavos dar kartą patvirtina čia buvus svarbų Mindaugo dvarą, kuriame Mindaugas galėjo būti karūnuotas Lietuvos karaliumi.

Voruta ir Latava

Latavos dvaro lokalizavimas 1910 m. tapo ir Mindaugo pilies Vorutos lokalizavimo orientyru. Ne tik E. Volteris, bet ir Kazimieras Būga manė, kad Vorutos reikia ieškoti netoli Latavos dvaro⁸⁰. Ir iš tiesų tolesnės E. Volterio paieškos buvo sėkmingos. Nors jo pasiūstas studentas Petras Būtėnas nieko nerado, bet 1935 m. apie tas paieškas paskelbė straipsnį⁸¹, kuris patraukė rašytojo Antano Vienuolio dėmesį.

---

⁷⁵ J. O c h m a ņ s k i, Noms des terres lituaniennes au XIIIe siècle – Lituanie, Nalszczany et Dzia-woltwa, *Lingua Posnaniensis*, 1963, t. 9, p. 170–171; A. D u b o n i s, Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarų leičiai (XV–XVI a. pr.), *Lituanistica*, 1992, Nr. 1 (9), p. 11.

⁷⁶ K. K u z a v i n i s, Lietuvos vardo kilmė, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Kalbotyra*, 1964, t. 10, p. 7–8; Z. Z i n k e v i č i u s, Lietuvos vardo kilmė, *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 181–182; S. K a r a l i ū n a s, Lietuvos vardo kilmė, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1995, t. 35, p. 61–62.

⁷⁷ T. B a r a n a u s k a s, Praचितies pėdsakai..., p. 21.

⁷⁸ V. M a c i e j a u s k i e n ė, *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.*, Vilnius, 1991, p. 134.

⁷⁹ T. B a r a n a u s k a s, Leičiai ir lietuviai: naujos teorijos gimimas, *Voruta*, 1996 12 07–13, Nr. 46 (280), p. 7.

⁸⁰ K. B ū g a, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1958, t. 1, p. 132.

⁸¹ P. B ū t ė n a s, Mindaugo sostinės...

A. Vienuolis žinojo, kad prie Anykščių yra Šeimyniškėlių piliakalnis, žmonių vadinamas Varutės kalnu⁸². Dar 1933 m. jis sukūrė „Bajoro Nykščio legendą“, kurioje panaudojo daug Anykščių krašto padavimų, tarp jų ir padavimą apie Varutės kalne paslėptus turtus⁸³. Jau tada iš lakoniškos Petro Tarasenos užuominos jis sužinojo, kad „Mindaugo laikais minimos Lotavos, Vorutos, Nalščėnų pilių vietos, kai kurių istorininkų nuomone, reikia ieškoti tik Utenos apskrityje“⁸⁴, todėl legendoje Varutės vardą pataisė į Vorutą. Tačiau Vorutos reikšmės Mindaugo laikais tada jis dar nežinojo ir legendoje jos nesiejo su Mindaugu (tai padarė tik vėlesniame šios legendos variante – „Anykščių padavimuose“). 1935 m. iš P. Būtėno straipsnio sužinojęs apie Vorutos reikšmę, jis nedelsdamas apie Varutės kalną pranešė E. Volterui, kuris ir lokalizavo čia Vorutos pilį⁸⁵.

E. Volterio hipotezei pakenkė netrukus pradėtos reikšti abejonės dėl A. Vienuolio informacijos patikimumo. Šias abejones skleidė Šeimyniškėlių piliakalnio žemės savininkai, kuriems Vorutą atradus buvo uždrausta piliakalnį arti. Jų tvirtinimai akivaizdžiai tendencingi: jie neigė ne tik Varutės kalno vardą, bet ir tai, kad šis kalnas – piliakalnis, kad ant jo ko nors rasta, taip prieštaraudami ankstesniems liudijimams⁸⁶. Pastarojo meto tyrinėjimai patvirtina E. Volterio išvadas dėl Vorutos⁸⁷, todėl šios problemos čia plačiau nenagrinėsime.

Tačiau pripažindami šiuos faktus, susiduriame su problema: E. Volterio darbuose nėra rimtesnių argumentų, kurie susietų šiuos du objektus. Jis vadovavosi tuo metu vyravusia idėja, kad abi vietovės yra gairės Mindaugo sostinei surasti, tačiau tai niekuo nepagrįsta pažiūra. Todėl natūraliai kyla klausimas, koks istorinis ryšys sieja Vorutą ir Latavą?

Karūnacijos metu Mindaugas ir Andrius Štirlandas susitiko nebe pirmą kartą. Kaip žinia, 1251 m. pavasarį⁸⁸ (greičiausiai gegužės mėnesį) Mindaugas krikštijosi,

---

⁸² A. Ž. [A. Vienuolis-Žukauskas], Atrasta Mindaugo laikų Vorutos pilis? *Lietuvos aidas*, 1935 08 03, Nr. 176 (2439), p. 6; [A. Vienuolis-Žukauskas], Poeto A. Baranausko Vardo Memorialinio Muziejaus Anykščiuose, Vienuolio g. 3, Inventorizacijos knyga [1951 m.], *Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus*, inv. Nr. 6207/D 1885, p. 20 (citata žr.: T. Baranauskas, Atrasta Latavos pilaitė, *Voruta*, 1997 09 13–19, Nr. 35 (317), p. 9.

⁸³ A. Vienuolis, Bajoro Nykščio legenda, *Lietuvos aidas*, 1933 10 16, Nr. 234 (1906), p. 6.

⁸⁴ P. Tarasėnka, Senovės paminklai Utenos apskrityje, *Lietuvos aidas*, 1933 10 14, Nr. 233 (1905), p. 6.

⁸⁵ E. Volteris, Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės? Kur buvo Vorutos kalnas? Kodėl reikėtų Voriūtos piliakalnį ištirti kaip karaliaus Mindaugo sostinę? *Židinys*, 1935, t. 22, Nr. 11, p. 413–416.

⁸⁶ Plačiau žr.: T. Baranauskas, Vorutos piliakalnio mįslė, *Voruta*, 1997 01 18–24, Nr. 3 (285), p. 13; 01 25–31, Nr. 4, p. 13, 15.

⁸⁷ G. Zabielė, Kur stovėjo Vorutos pilis? *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*, Vilnius, 1993; T. Baranauskas, Vorutos piliakalnio...; T. Baranauskas, Atrasta...

⁸⁸ E. Gudavičius, Kryžiaus karai..., p. 102–103.

o krikštijo jį tas pats Andrius Štirlandas.⁸⁹ Po krikšto jau minėtas Parnušis buvo pasiųstas apie įvykį pranešti popiežiui ir pas jį į Milaną atvyko liepos 15 d.⁹⁰

Mindaugo krikštas irgi buvo aukščiausio lygio tarptautinis susitikimas, todėl taip pat turėjo įvykti Lietuvos bei Livonijos pasienyje. Konkrečios vietos nežinome, bet kadangi 1253 m. Lietuvos ir Livonijos ordino vadovų susitikimo vieta buvo Latava, čia galėjo įvykti ir 1251 m. susitikimas.

Apkrikštijęs Mindaugą, Andrius Štirlandas grįžo į Rygą ir išvyjo iš ten Mindaugo konkurentą Tautvilą⁹¹. Šis, netekęs Livonijos paramos, skubėjo pulti, kol po šios nesėkmės jo dar neapleido kiti sąjungininkai. Skubiai grįžęs į Žemaitiją ir sutelkęs savo pajėgas, Tautvilas išžygiavo prieš Mindaugą, kuris buvo užsidaręs Vorutos pilyje.

Užspeisto į kampą Tautvilo veiksmus buvo nesunku numatyti, tad nenuostabu, jog magistras pas Mindaugą paliko būrį Ordino riterių, kurie ir dalyvavo ginant Vorutą – su arbaletais išvaikė Tautvilo pajėgas⁹². Visi šie įvykiai turėjo vykti mėnesį ar du, o tai gana glaudžiai sieja Mindaugo krikšto vietą su vieta, kurioje jis atrėmė Tautvilo puolimą. Tai, kad Latava ir Varutės kalnas yra netoli vienas nuo kito, atitinka 1251 m. istorinę situaciją bei patvirtina ir Latavos siejimą su Letovija, ir Varutės kalno – su Voruta.

Tad Latavos dvaro lokalizavimas gali užbaigti ir jau daugiau kaip pusantro šimtmečio vykstančias diskusijas dėl Vorutos pilies lokalizavimo. Kartu mes gauname galimybę geriau pažinti Mindaugo laikų Lietuvos geografiją, kuri iki šiol buvo beveik visiškai neaiški. Buvo žinomos tik 1244 m. Mindaugo pultos Embutės ir 1261 m. pultos Cėsių pilių vietos (Latvijoje). Voruta ir Latava šiuo metu yra vienintelės tiesiogiai su Mindaugu susijusios lokalizuotos vietovės Lietuvoje.

Kurią nors iš šių vietovių laikyti Mindaugo sostine, be abejo, negalima. Voruta buvo viena iš daugelio Mindaugo pilių, o Latava – viena iš daugelio rezidencijų. Tačiau kita vertus, tai nebuvo nei eilinė pilis, nei eilinė rezidencija. Vorutos pilis buvo viena iš stipriausių valstybėje. Latavos dvaras, jei apie jį spręsimė iš leičiū kolonijos didumo, – taip pat vienas didžiausių. Ir tai ne atsitiktinumas, nes šis dvaras buvo skirtas susitikimams su Livonijos atstovais ir turėjo reprezentuoti valstybę. Kaip tik todėl čia ir įvyko lemtingiausi Mindaugo epochos įvykiai.

Nelokalizuota lieka tik viena su Mindaugo biografija susijusi vietovė – „pilis, vardu Tviremetj“, prie kurios veiksmas persikėlė po Vorutos apgulties. Atlaikęs Tautvilo puolimą, Mindaugas nusivijo jį į Žemaitiją, kur Tautvilas užsidarė savo

---

⁸⁹ *Livländische Reimchronik*, Ed. L. Meyer, Paderborn, 1876, p. 80–82 (v. 3451–3576).

⁹⁰ H. P a s z k i c w i c z, *Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unione*, Varsoviac, 1930, t. 1: Tempora usque ad annum 1315 complectens, p. 49 (Nr. 248).

⁹¹ Ипатьевская летопись, с. 817.

⁹² Ten pat, p. 818.

avyno Vykinto pilyje, Ipatijaus metraštyje pavadintoje *Твиреметь*, arba *Твиременть* (Chlebnikovo nuoraše). Čia Mindaugas buvo sužeistas, o jo kariai kovojo tol, kol palaužė Tautvilo pasipriešinimą⁹³. Šiuo metu istoriografijoje vis dar populiaru J. Latkowskio hipotezė, kad *Твиреметь* – tai Tverai⁹⁴, tačiau akivaizdu, kad ji yra nepagrįsta⁹⁵. Pilies pavadinimas ne ką daugiau primena Tverus, negu Voruta – Varnėnus⁹⁶. Lietuvių kalbos nemokančiam J. Latkowskui Lietuvos vietovardžių lokalizacijos buvo sunkiai įveikiama problema. Neįtikina ir bandymas laikyti *Твиреметь* žodžiu, reiškiančiu *aptvertą* vietą⁹⁷. Realiau šį vietovardį kildinti iš asmenvardžio *Tvirimantas* (rus. *Tvirimont*⁹⁸), kuriam labai artima Chlebnikovo nuoraše išlikusi pilies vardo forma *Твиременть*. Matyt, pilis buvo vadinama ją įkūrusio kunigaikščio vardu. Vėliau ji nebeminima, nes greičiausiai buvo sunaikinta Mindaugo, o jei ir buvo atstatyta, tai ta proga galėjo pakeisti pavadinimą. Tad tikėtini archeologiniai šios pilies požymiai būtų didelė aikštelė, stiprūs įtvirtinimai ir trumpalaikis gyvavimas XIII a., pasibaigęs pilies sunaikinimu. Tvirimanto pilies lokalizavimas – ateities tyrinėjimų uždavinys, kurį išsprendus bus lokalizuotos visos su Mindaugu susijusios žinomos vietovės.

Išvados

1997 m. suradus iki tol nežinomą archeologijos paminklą – Palatavio piliakalnį (Anykščių r., Troškūnų seniūn.), – kelis anksčiau diskutuotus Mindaugo laikų įvykius imta traktuoti naujai. Turimais rašytinių šaltinių duomenimis, šiame piliakalnyje lokalizuojamas Mindaugo dvaras Latava, kuriame kaip pasienio vietovėje jis susitikdavo su Livonijos ordino atstovais. Greičiausiai čia bus įvykęs ir Mindaugo krikštas bei karūnacija. Latavos suradimas papildomai argumentuoja Vorutos lokalizaciją.

---

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ J. Latkowskii, *Mendog...*, p. 48; E. Gudavičius, *Kryžiaus karai...*, p. 95, 103.

⁹⁵ R. Batura, *Kur ieškoti XIII a. vidurio „Tviremet“, Kraštotyra*, Vilnius, 1964, p. 116–123.

⁹⁶ Nepaisant to, kad lingvistiniu požiūriu sąsaja su Tverais bandė pagrįsti P. Butėnas (*Tvirmedės pilis, Karys*, 1967, Nr. 1, p. 10–13).

⁹⁷ Kaip norėtų R. Batura (*Kur ieškoti...*, p. 123–124).

⁹⁸ Puz., M. Liubavskis, *Lietuvos istorija ligi Liublino unijos*, Vilnius, 1922, p. 17.

Summary

TOMAS BARANAUSKAS, GINTAUTAS ZABIELA

THE LATAVA MANOR OF MINDAUGAS

Already in 1910 Eduard Volteris put forward the hypothesis that the Lettowia manor of Mindaugas, a place where his decrees were issued, was situated near the Latava river (to the North of Anykščiai). He drew attention to the descriptions of 14th century boundaries of Selonia (Sčla), which contain the mention of Lettowia stream and Lettow hillfort, and on their basis sustained the identity of Lettowia and Latava toponyms. However, under the influence of popular ideas about Mindaugas' capital, he groundlessly believed the mentioned manor to be the capital. Such unconvincing localisation of Lithuanian capital by the Selonia border played a decisive role in developing a sceptical attitude towards E. Volter's hypothesis. For this reason, its positive part, which deserves no serious counterarguments, remained underestimated. This hypothesis was referred to in the summer of 1997 when the Palatavys hillfort (Fig. 1) was found near the Latava stream. It was identified by the exterior and stray finds: fragment of a copper vessel, a brass buckle and half of an iron knife (Fig. 2). The hillfort is dated to the 13th–14th centuries. The rounded area (33 m in diameter) is separated from the hill by a 1,5 m high rampart and a 2 m deep ditch behind it. The hillforts with rounded areas in the Baltic lands (Fig. 3) are usually associated with nobles' residences. Giving up the idea of Mindaugas' capital we must recognize that the existence of Latava in the border zone does not contradict to its identification with Mindaugas' manor. Moreover, it proves the localisation. The decrees were issued in the Lettowia manor on the occasion of Mindaugas' coronation in 1253. Therefore, we may conclude that the coronation took place in this manor. It is known that the ruler of a neighbouring country the Livonian Order – Andreas von Stirland participated in the fete of crowning. Besides it is a common knowledge that the meetings of rulers in the Middle Ages were organised in the border areas. At the end of the 14th century the Selonia boundary near Latava was still well defined notwithstanding that other sectors of the boundary were already not clear (Fig. 4). The Latava manor must have lost its importance at the beginning of the 15th century, when the centre of the Lithuanian state was temporarily transferred to the Trakai Duchy and the relations with Poland became closer. However, even the later historical records bear the traces of Latava importance in the times of Mindaugas' reign. The recent investigations of Artūras Dubonis reveal that in the 16th century a part of the Anykščiai manor so called Lithuanian or Leitis people vogtland (vaitija) existed in the environments of Latava. It was the largest colony of Leitis people in the Lithuanian State. In the 13th – the beginning of the 14th century Leitis people (the social strata named after the ancient name of the Lithuanians) were the main support of the Grand Duke, i. e. his people, who were the nucleus of sovereign's manors especially in the border zone and served military service for him. Thus, the existence of Lithuanian vogtland indicates that in the time of Mindaugas there existed a representative manor. The Latava manor localisation is in good correlation with the Voruta castle localised in the neighbouring Šeimynišėliai hillfort. Mindaugas retired in the Voruta castle, 1–2 months after his christening in 1251. Mindaugas was christened by the mentioned Andreas von Stirland, therefore, it is likely that the ceremony took place in the border zone, obviously in the Latava manor. The localisations of two places confirm each other and give a better insight into the obscure geography of Mindaugas' Lithuania. Voruta and Latava are so far the only places directly related to Mindaugas and localised in Lithuania.